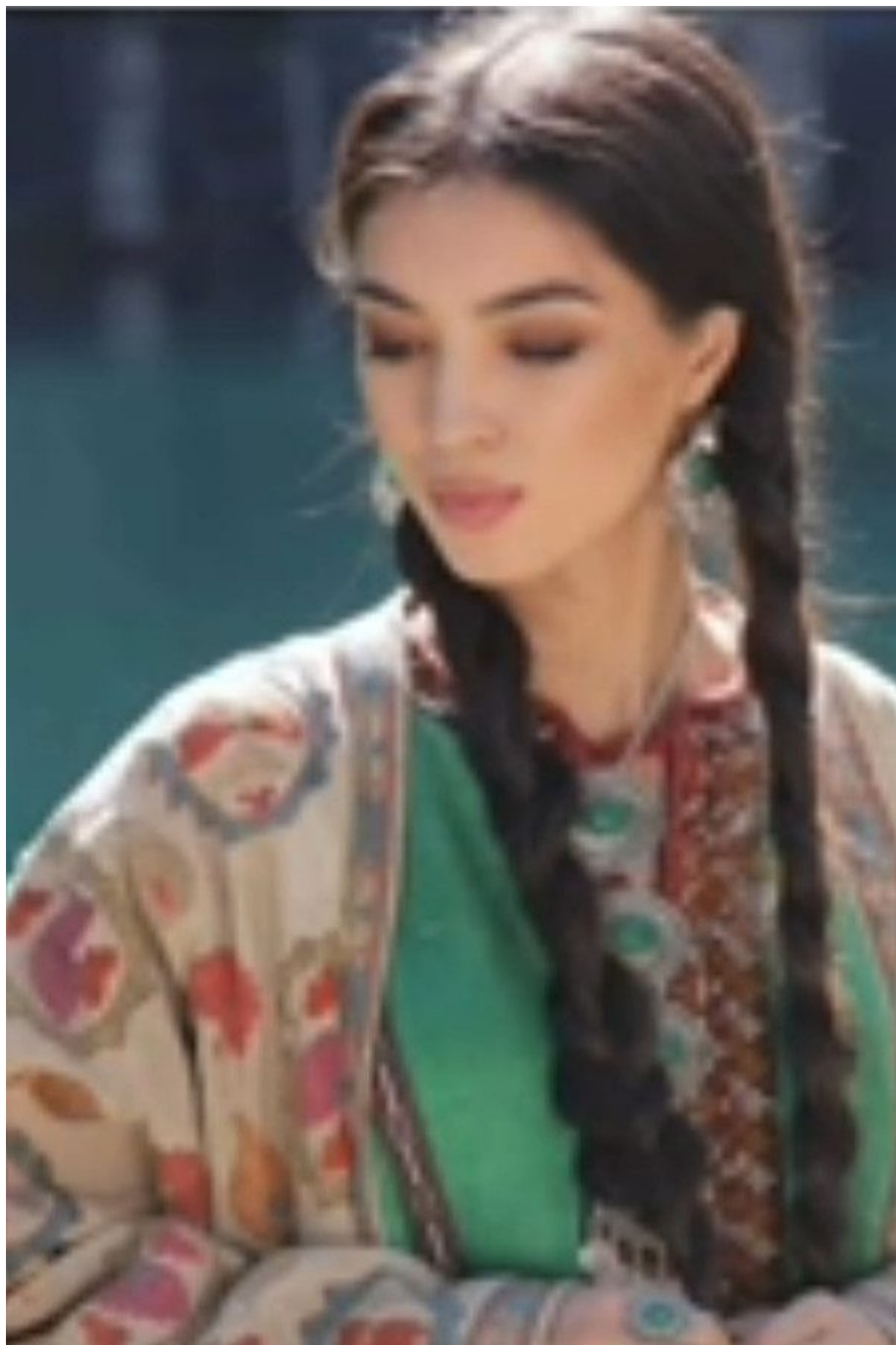

Özbekistan türkmenleri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Özbekistan türkmenleri ÖZBEGISTAN TÜRKMENLERI

- «Günorta Özbegistandaky türkmenleriň ýerleşişiniň taryhy barada»
(XIX asyryň ortasy – XX asyryň başy)

1. XI asyryň ortalaryndan başlap Amyderýanyň ýokary akymynda ýerleşýän oblastlarda türkmenler mesgen tutupdyrlar (S.G.Agajanow «Oguzlaryň we Orta Aziýa türkmenleriniň IX-XII asyr oçerki», Aşgabat-1969).

Termezden başlap garşa çenli bolan giň oblast Şeýbany han basyp alanyndan soňra özbekleriň goňrat taýpasynyň ýurduna öwrüldi. Türkmenleriň bir bölegi bu ýerleri taşlap gidipdir, galanlary bolsa kem-kem özbek sredasyňa goşulyp gidipdir. Türkmenleriň Kelifden ýokary Amyderýanyň kenar ýakalaryna gaýtadan göçüp gelmegi, takmyn XIX asyryň ortalarynda başlapdyr, bu hakda rus syýahatçylarynyň takyk maglumatlary bar. 1875-nji ýylda Buhara emiri Muzaffaryň pitneçi ogly Abdylkerim tarapyndan talanan özbekler-goňratlar daga gaçmaly bolupdyrlar. Şondan soňra Orta Amyderýa raýonlaryndan Şerabat begligine garyplaşan türkmenleriň göçüp barşy hakda N.A.Maýewiň habary (1875) iň irki maglumatdyr (N.A.Maýew «Gissar ülkesiniň içerki – Türküstan ülkesi üçin statistik materiallar». «Ежегодник», täze seriýa, V goýberiş. СПб-1879). Türkmenleriň Termezden Kelife çenli göçüp barşy hakdaky rus syýahatçysynyň habary Orta Aziýany raýonlaşdyrmak boýunça materiallar bilen, şeýle-de, 1926-njy ýylyň ilat ýazuwynyň maglumatlary bilen tassyklanylýar. Şu habaryň maksady – şol maglumatlary awtoryň 1970-1980-nji ýyllarda geçiren etnografik barlaglarynyň materiallary bilen berkitmek.

2. 1926-njy ýyldaky Orta Aziýany raýonlaşdyrmak boýunça materiallarda görkezilen wagt aralygynda Amyderýanyň sag kenarynda 3.825 türkmen adamy hasaba alnypdyr. Olardan 1190 saryk, 1015 ärsary, 1620 şyhlar. Emma mende saryklar hakynda maglumat ýok. Türkmenler 12 obada ýaşapdyrlar. Olaryň iň ulusy Pattakeser. (Çuşka güzer geçelgesiniň ýanynda). Bu ýerde ir wagt aradan çykan häkim Muhammet ibn Aly Termeziň neslinden bolan şyhlar ýerleşipdirler. (K.Ataýew «Şyh türkmenleriniň döreýşi boýunça käbir maglumatlar. TIIE AN TSSR, 8-nji tom, Aşgabat-1963).

Bu topar Mawzoleýiň ýanynda ýaşapdyr. Beýleki obalarda

ärsarylar ýaşapdyrlar: Hanman, Çakyş we Aral obalarynda güneş nesli, Akdepe obasynda – bekwül nesli, Şurap Maýmyntukaý, Garakamar we Boldyr obalarynda – ulugdepe nesli. Soňkuda gulomlar (raýularyň ata-babalary, assimilleşen türkmenler) hem ýaşapdyr. Üçtut obasynda-da gulomlar ýaşapdyr. Surhanderýanyň aýaklarynda, onuň çep kenarynda Juñjeñnel diýen oba bolupdyr, bu ýerde bekwül we gara atly ärsary türkmenlerinden başga hem çagataýlar (ýerli oturymly halk) bolupdyr. Ýene gündogarda, Babatag daglarynda, Uklan we Saýkan diýen tebigy çäklerde baý türkmenler öz sürülerini bakypdyr. 1924-nji ýylda sowet hökümetiniň gelmegi bilen olar Owganystana geçipdirler.

3. Orta Amyderýanyň medeni suw alan ýerlerinde – takyr zonalarda esasan ärsary türkmenler ýerleşmeli bolupdyr. Suw režiminiň durnuksyzlygy sebäpli täze ýerden hem kähalatlarda ýeri üýtgetmeli bolupdyr. Etnografik maglumatlar türkmenleriň täze ýeri nähili özleşdirişini yzarlamaga-da mümkinçilik berýär, döp bolan hojalyk hünäri olara ölkäniň ykdysadyýetinde öz ornuny eýelemäge we ýerli halklar – özbekleriň dürli toparlary, täjikler, araplar we ş.m. bilen hoşniýetli goňsuçylyk gatnaşygyny saklamakda kömek edipdir. N.Fewralew 1890-njy ýyllaryň başynda «Takyr zolakdaky türkmenler haly, palas, keçe taýýarlapdyrlar, balyk tutmak we beýleki kenara Pattakeser, Çuşka güzer, Kelif we Kerki taraplara geçirip kireý etmek bilen meşgullanypdyrlar» diýip ýazypdyr. (N.Fewralew «Penje zolagynyň we Amyderýanyň sag kenary, Kaly-Wançdan Amyderýa çenli» «Военный сборник» 1895, N9).

Kafirnigan derýasynyň orta akymynda türkmenleriň balykçylyk we balyk duzlaýşy (ol ýerde duz çeşmeleri) bolupdyr hakda N.A.Maýew ýazypdyr. Kafirnigan düzlüginde türkmenler gara öýüň agajyny taýýarlamak üçin tal agaçlaryny äkidipdirler.

4. Emma gaýyklary karzyna alyp işletmek, balykçylyk täze göçüp gelenleriň we pukaralaryň gapdaldan edýän işi bolupdyr. Türkmenler suw alan ýerlerde takyr arassalapdyr, kanal geçiripdir we esasan ýeri özleşdirmek bilen meşgullanypdyr. Esasy ekinleriň biri hem jöwen bolupdyr. Tokaý zonanyň

demirgazyk boýunda goňsuçylykda ýaşayan özbek-goňratlar ony gawuna höwes bilen çalşypdyrlar. Türkmenleriň bagy we üzümçiligi bolupdyr. Olar has hem özleriniň döreden ak miweli tut agajy bilen, şeýle hem bu ülkeleriň bazarynda belli bolan dänew üzüminden hem ileri tutulýan igdesi bilen şöhratlanypdyr. Türkmenlerden goňsulary dürli enjamlary, derýa gaplary, agaçdan edilen zatlary (gap-gaçlary, ýag ýaýylýan enjamlary) alypdyrlar. Türkmenler goňsularyndan, şol sanda goňratlardan bakja önümlerini: gawun, kädä, gap ýerine ulanylýan dadis (köplenç alyş-çalyş edip) alypdyrlar, sebäbi olaryň ýerleri Şurap derýasynyň şor suwy bilen ýuwlupdyr we şol önümleriniň ýokary hilli bolmagyna kömek edipdir. Mundan başga-da, goňratlar bugdaýy we arpany türkmenler bilen ýörite turşy bulamak taýýarlamak üçin jöwene almaşlapdyrlar, sebäni ol arpadan beýle bir tagamly bolmandyr. Köýten gerişleriniň günbatar eňňitlerinde ýaşayan täjikler ownuk haly önümleri (bu ýerde täjikler bütin ýyl gara öýde ýaşapdyrlar), türkmenler bolsa täjiklerden el degirmeni üçin daş (žernowa), derman otlary, mummyany alypdyrlar. Türkmenler täjikleriň bazar obasy Paşhurddan, edil Şerabatdaky ýaly, küýze gap-gaçlary, aýratynam suw üçin ýörite küyzeleri, şeýle hem, süýji we beýleki senetçilik önümlerini alypdyrlar.

5. Tokaý zonadaky türkmenleriň durmuşynda tebigy şertler we goňsular bilen hemişe gatnaşmak käbir ýakynlyklara getiren hem bolsa, olar öz milli aýratynlyklaryny saklapdyr. Meselem, türkmenler, kenar ýakadaky özbekler ýaly, bütin ýyl, esasan gamyşdan edilen (tegelek we gönüburçly) kepbede ýaşapdyrlar. Jaýyň içindäki bezegler, şonuň ýaly-da, egin-eşikleriň özboluşlylygy saklanypdyr, milli-gatyşyk nikalar örän az bolupdyr.

© B.H.KARMYŞEWA Taryhy makalalar